(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

बाचा एफ. गुझार

विरुद्ध

आयकर आयुक्त, मुंबई.

[सरन्यायाधीश मेहरचंद महाजन , एस. आर. दास, घुलाम हसन, भगवती आणि

वेंकटरामा अय्यर न्या. न्या.]

भारतीय प्राप्तीकर कायदा (१९२२ चा ११ वा), कलम २ (१), ४ (३) (viii), ५९ आणि नियम २४ - कृषी उत्त्पन, चहा पिकविणाऱ्या आणि तयार करणाऱ्या चहा कंपनीच्या लाभांशाचा - अर्थ, लाभांश कसा उद्भवतो - त्याचे स्वरूप -भागधारक आणि भागीदार यांच्यातील फरक - कंपनी आणि भागीदारी संस्था यातील फरक - इंग्रजी कर कायद्यावर निर्णित प्रकरणे, त्यांचा वापर.

भारतीय आयकर अधिनियम, १९२२ कलम २(१) मध्ये व्याख्या केल्याप्रमाणे शेती उत्पन्न म्हणजे जमीन प्रत्यक्षात कसणारी किंवा इतरांमार्फत कसणारी व्यक्ती हिचा जमिनीशी थेट संबंध ठेवून थेट मिळणारे उत्पन्न आहे. शेती उत्पन्न म्हणजे शेतीच्या कारभारांशी शेवटी किंवा अप्रत्यक्षपणे संबंध असलेले उत्पन्न नव्हे.

चहा कंपनी चहा पिकवून आणि उत्पादन करून सदर अधिनियमाच्या कलम ५९ अंतर्गत तयार केलेल्या नियम २४ नुसार नफ्याच्या ६०% वर शेती उत्पन्न म्हणून सूट मिळते, तरीही हे मान्य करायला हवे की अशा कंपनीचा लाभांश हा भागधारक यांचा ज्यात चहा पिकवला जातो अशा जमिनीशी थेट संबंध असल्यामुळे मिळत नाही आणि असा लाभांश हा सदर अधिनियमाच्या कलम २(१) नुसार शेती उत्पन्न नाही आणि त्यामुळे अधिनियमाच्या कलम ४(३) (viii) अंतर्गत आयकर सूट मिळत नाही.

भागीदारांचा लाभांश हा कंपनी आणि भागधारक यांच्यातील परस्पर करार सबंधातून उद्भवलेल्या कंपनीच्या नफ्यात भाग घेण्याच्या त्याच्या अधिकाराचा परिणाम आहे आणि हा अधिकार लाभांशाच्या कोणत्याही घोषणेपासून स्वतंत्रपणे अस्तित्वात आहे, जरी अशा घोषणेपर्यंत नफ्याचा आनंद घेतला जात नाही.

भाग (शेअर) खरेदी करून भागधारक हा कंपनी बंद होईपर्यंत कंपनीच्या मालमत्तांमध्ये कोणतेही हितसंबंध मिळवत नाही. कंपनीच्या भागधारकाचे स्थान हे कंपनीच्या भागीदारापेक्षा पूर्णपणे वेगळे आहे. कंपनी ही एक विधिमान्य व्यक्तित्व आहे जी भागधारकांपेक्षा वेगळी असते परंतु भागीदारी संस्था हे सर्व भागीदारांचे सामूहिक नाव किंवा टोपण नाव आहे.

इंग्लंडच्या प्राप्तीकर कायद्याच्या वैशिष्ठ्यांवर आधारित निर्णय हे भारतीय प्राप्तीकर कायदा, १९२२ अंतर्गत 'कृषी उत्पन्न' या शब्दाचा खरा अर्थ निश्चित करण्यासाठी क्वचितच सुरक्षित मार्गदर्शक आहेत.

त्यानंतर चिरंजित लाल चौधरी विरुद्ध द युनियन ऑफ इंडिया (१९५०) एस. सी. आर. ८६९अनुकरण .

संदर्भित अंतर्देशीय महसूल आयुक्त विरुद्ध वन (१९२४) ८टी. सी. ७०४, बोरलँडचा विश्वस्त विरुद्ध स्टील ब्रदर्स अँड कंपनी. लिमिटेड. एल. आर. [१९०१] १ प्र. २७९, आयकर आयुक्त, बिहार आणि ओरिसा विरुद्ध राजा बहादूर कामाक्ष्या नारायण सिंग आणि इतर [१९४८] १६ आय. टी. आर. ३२५, प्रीमियर कन्स्ट्रक्शन कंपनी. लिमिटेड वि.आयकर आयुक्त, मुंबई शहर [१९४८] १६ आय. टी. आर. ३८० आणि महाराजकुमार गोपाल सरन नारायण सिंग विरुद्ध आयकर आयुक्त, बिहार आणि ओडिशा [१९३५] ३ आय. टी. आर. २३७.

दिवाणी अपील न्यायाधिकरीता : १९५३ चे दिवाणी अपील क्र. १०४ -

पृथक रक्षित आयकर अपील न्यायाधिकरणाच्या १९५०-५१ चा आयकर अपील क्रमांक ५२२८ मधील २३ एप्रिल १९५१ च्या आदेशातून उद्भवलेल्या १९५१ चा निर्देशन क्रमांक ३९ मधील मुंबई उच्च न्यायालय अधिकारिता यांचा २८ मार्च १९५२ च्या न्यायनिर्णय आणि आदेशावरून अपील.

जमशेदजी कंगा, (त्यांच्यासोबत आर. जे. कोलाह, एम. एम. झवेरी आणि राजिंदर नारायण) अपीलकर्त्यांसाठी.

एम. सी. सेतलवाद, भारताचे महान्यायवादी (त्यांच्यासोबत जी. एन. जोशी) उत्तरवादीसाठी.

१९५४. २८ ऑक्टोबर न्यायालयाचा न्यायनिर्णय न्यायमूर्ती घुलाम हसन यांनी दिला – सदर अपील भारतीय आयकर अधिनियमांतर्गत कायद्याचा एक मनोरंजक मुद्दा उपस्थित करते.

न्यायाधिकरणाने मुंबई उच्च न्यायालयाकडे निर्देशित केलेला प्रश्न असा आहे:

"एखाद्या करदात्याला दोन चहा कंपन्यांकडून प्राप्त झालेल्या २,७५० रुपयांच्या लाभांशाच्या ६०% शेती उत्पन्न मिळत आहे का आणि त्यामुळे अधिनियमाच्या कलम ४(३) (viii) अंतर्गत सूट मिळत आहे का."

सरन्यायाधीश छागला आणि न्यायाधीश टेंडोलकर, ज्यांनी हे निर्देशन ऐकले, त्यांनी २८ मार्च १९५२ रोजी दिलेल्या दोन वेगळ्या परंतु सहमती दर्शविणाऱ्या न्यायनिर्णया द्वारे हा प्रश्न नकारात्मक अर्थाने सोडवला.

घटना एका संकुचित कक्षेत येतात. अपीलकर्त्या, श्रीमती बाचा एफ. गुजदर, ही लेखा वर्ष १९४९ - ५० मध्ये दोन चहा कंपन्या, पत्राकोळा चहा कंपनी लिमिटेड आणि बिष्णॉथ चहा कंपनी लिमिटेड यांची भागधारक होती आणि तिने वरील कंपन्यांकडून २,७५० रुपयांचा लाभांश मिळवला. या दोन्ही कंपन्या चहा पिकवणे आणि उत्पादन करण्याचा व्यवसाय करतात. भारतीय आयकर अधिनियम, १९२२ च्या कलम ५९ ने दिलेल्या अधिकारांचा वापर करून बनवलेल्या भारतीय आयकर नियम, १९२२ च्या नियम २४ द्वारे असे नमूद करण्यात आले आहे की " करपात्र प्रदेशांमध्ये विक्रेत्याने उत्पादित आणि विकलेल्या चहाच्या विक्रीतून मिळणारे उत्पन्न व्यवसायातून मिळणारे उत्पन्न म्हणून मोजले जाईल आणि अशा उत्पन्नाच्या ४०% हे उत्पन्न, नफा आणि मिळकत म्हणून कर पात्र मानला जाईल." असे सर्वसामान्य कारण आहे की चहा कंपन्यांच्या उत्पन्नापैकी ४ 0% हे चहाच्या उत्पादन आणि विक्रीतून मिळणाऱ्या उत्पन्नाच्या रुपात कर लावला गेला होताआणि अशा उत्पन्नाच्या ६०% शेती उत्पन्न म्हणून करापासून मुक्त होता. अपीलकर्त्याच्या म्हणण्यानुसार, चहा कंपन्यांमध्ये तिच्याकडे असलेल्या शेअर्सच्या बाबतीत तिला मिळालेले लाभांश उत्पन्न तिच्या हातात ६०% पर्यंत शेती उत्पन्न आहे आणि म्हणून तितकेच करापासून मुक्त आहे तर महसूल विभाग असा युक्तिवाद करतो की लाभांश उत्पन्न हे शेती उत्पन्न नाही आणि म्हणून संपूर्ण उत्पन्न करपात्र आहे. आयकर अधिकारी आणि अपीलानंतर अपीलीय सहायक आयुक्त

दोघेही संपूर्ण उत्पन्न करपात्र असल्याचे ठरवण्यात सहमत झाले. आयकर अपीलीय न्यायाधिकरणाने लाभांश उत्पन्न हे भागधारकाच्या हातातील शेती उत्पन्न म्हणून मानता येणार नाही असे मत निश्चित केले आणि महसूल विभागाच्या बाजूने निर्णय दिला परंतु त्याच्या आदेशामुळे कायद्याचा प्रश्न निर्माण होतो हे मान्य केले आणि तो वरीलप्रमाणे तयार करून उच्च न्यायालयाकडे निर्देशित केला. उच्च न्यायालयाने न्यायाधिकरणाचा आदेश कायम ठेवला परंतु या न्यायालयात अपील करण्याची परवानगी दिली.

आम्हाला समजले आहे की, हा प्रश्न सोपा तोडगा काढण्यास सक्षम आहे आणि आयकर कायद्याच्या भौतिक तरतुदींच्या संदर्भात त्याचे सर्वोत्तम उत्तर दिले जाऊ शकते. कलम २(१) अंतर्गत 'कृषी उत्त्पन्न' म्हणजे :

"(अ) जमिनीवरून मिळणारे कोणतेही भाडे किंवा महसूल, ज्याचा वापर शेतीच्या उद्देशाने केला जातो आणि ज्याचे मूल्यांकन एकतर करपात्र प्रदेशांमधील जमीन-महसुलाच्या आधारावर केले जाते किंवा सरकारच्या अधिकाऱ्यांनी मूल्यांकन केलेल्या आणि गोळा केलेल्या स्थानिक दराच्या अधीन राहून केले जाते;

(ब) ....

(i) ....

(ii) ....

(iii) ....

(क).....................

कलम २ च्या उप-कलम (१५) मध्ये "एकूण उत्पन्न" याची व्याख्या कलम ४ च्या उप-कलम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेले उत्पन्न, नफा आणि लाभाची एकूण रक्कम म्हणून केली आहे, जी या अधिनियमाद्वारे निर्धारित केलेल्या पद्धतीनुसार मोजली जाते. कलम ३ पूर्वीच्या वर्षाच्या एकूण उत्पन्नाच्या संबंधात एखाद्या व्यक्तीवर आयकर आकारण्यासाठी अधिकृत करते. कलम ४ असे नमूद करते की कोणत्याही व्यक्तीच्या कोणत्याही पूर्वीच्या वर्षाच्या एकूण उत्पन्नात कर आकारायचा तो सर्व उत्पन्न, नफा आणि लाभ समाविष्ट असायला हवा, तो कोणत्याही स्रोतातून मिळाला असो आणि कराच्या प्रयोजनांसाठी त्याचा व्याप व्याख्यायित करतो. त्याच

कलमाच्या उप-कलम (३) मध्ये उत्पन्नाच्या करपात्रतेवर काही सूट प्रदान करण्यात आल्या आहेत आणि खंड (iii) मध्ये शेती उत्पन्न हे सूटीच्या श्रेणीमध्ये समाविष्ट आहे. कलम ६ आयकर अधिनियमा अंतर्गत करपात्र असलेल्या उत्पन्न, नफा आणि लाभाच्या विविध शीर्षांचा उल्लेख करते, त्या श्रेणीमध्ये खंड (v) 'इतर स्रोतांमधून मिळणारे उत्पन्न' समाविष्ट आहे. लाभांश या खंडा अंतर्गत येतो हे सर्वसामान्य आहे.

यासाठी, तथापि, लाभांश हा शेती उत्पन्न आहे हे सिद्ध करणे अपीलकर्त्यावर अवलंबून आहे. यासाठी त्यांनी परिभाषेच्या शब्दांत तो शेतीसाठी वापरल्या जाणाऱ्या जमिनीतून मिळणारा खंड किंवा महसूल आहे हे दाखवावे लागेल. अपीलकर्त्यांचे वकील श्री. कोलाह यांचे म्हणणे आहे की, तो जमिनीतून मिळणारा उत्पन्न आहे कारण ज्या कंपनीच्या नफ्यातून लाभांश देण्यात येतो त्या कंपनीच्या नफ्यापैकी ६०% कंपनीच्या शेती कार्यातून मिळतो. हे खरे आहे की, शेती प्रक्रियेत शेतीसाठी वापरल्या जाणाऱ्या जमिनीतून मिळणारा कंपनीच्या हातात असलेला ६०% नफा करदायित्वातून मुक्त आहे, परंतु अशा कंपनीने त्याचा नफा भागधारकांना वाटण्याचा निर्णय घेतला आणि त्यांना लाभांश घोषित केला असता, भागधारकांच्या हातात असा लाभांश शेतीसाठी वापरल्या जाणाऱ्या जमिनीतून मिळणाऱ्या महसुलाच्या स्वरूपाचा असतो असे म्हणता येतील का? अशी स्थिती स्वीकारल्यास, 'जमिनीतून मिळणारा महसूल' या महत्त्वपूर्ण शब्दांचा व्याप त्याच्या कायदेशीर मर्यादांपलीकडे वाढेल. कायद्यात व्याख्या केल्याप्रमाणे शेती उत्पन्नाचा हेतू शेतीसाठी वापरल्या जाणाऱ्या जमिनीशी थेट संबंध मिळणाऱ्या महसुलाचा आहे आणि तो महसूल किंवा त्याचा काही भाग लाभांश वितरणाद्वारे किंवा इतर मार्गाने हस्तांतरित झाल्यास अप्रत्यक्षपणे त्याचा विस्तार करणे हा नाही. खरे तर, लाभांश हा कंपनीच्या शेअर्समध्ये केलेल्या गुंतवणुकीतून मिळतो आणि त्याची पाया कंपनी आणि भागधारकांमधील कराराच्या संबंधावर अवलंबून आहे. एखाद्या भागधारकाला जमिनीसोबतच्या त्याच्या थेट संबंधातून लाभांश प्राप्त होत नाही. नक्कीच, महसूल निर्माण करणारा प्रारंभिक स्रोत शेतीसाठी वापरली जाणारी जमीन आहे, परंतु जमिनीशी थेट संबंध किंवा संबंध नसलेल्या 'जमिनीतून मिळणारा महसूल ' या शब्दाला अमर्यादित अर्थ देणे पूर्णपणे गैरसोयीचे ठरेल. उदाहरणार्थ, एखाद्या शेती उत्पादकाला व्याजासाठी पैसे अदा करणाऱ्या आणि शेती उत्पादकाच्या हातात असलेल्या जमिनीच्या

उत्पन्नातून व्याज मिळवणाऱ्या सावकाराला कलम ४, उप- कलम (३) (viii) च्या अर्थाने शेती उत्पन्न आहे या कारणास्तव करमूल्य सूट मिळवू शकते हे म्हणणे कठीण आहे. आयकर कायद्याच्या कक्षेत येण्यापासून शेती उत्पन्न मुक्त करण्याची धोरणे कलम २(१) च्या विविध उप- कलमामधून गोळा केलेल्या माहितीनुसार दिसून येतात. याचा उद्देश जमिनीचा प्रत्यक्ष जोतदार किंवा त्याच्यापासून लाभ मिळवण्यासाठी जमीन दुसऱ्यांद्वारे जोतणारा कोणताही व्यक्ती यांना कराधीन करणे हा नाही, तर या वर्गाला दिला जाणारा लाभ त्या उत्पन्नाचा प्राप्तकर्ता कितीही दूर असला तरी त्याच्या हातात पडणाऱ्या त्या महसुलात येणाऱ्या सर्व लोकांपर्यंत विस्तारित करावा असे म्हणणे अजिबात योग्य नाही.

श्री. कोलाह यांनी कमिशनर्स ऑफ इनलँड रेव्हिन्यू विरुद्ध फॉरेस्ट ([1]) या प्रकरणात लॉर्ड अँडरसन यांनी केलेल्या निरीक्षणाच्या आधारे असा युक्तिवाद केला की, गुंतवणूकदार सुरुवातीला औद्योगिक उद्योगाच्या मालमत्तेचा हिस्सा खरेदी करतो जो त्याने खरेदी केलेल्या शेअर्सच्या संख्येच्या प्रमाणात असतो आणि भविष्यात कंपनी जेव्हाही नफा कमावेल तेव्हा त्यात भाग घेण्याचा अधिकारही खरेदी करतो. भागधारकांना कंपनीच्या नफ्यात भाग घेण्याचा अधिकार प्राप्त होतो हे सहज मान्य केले जाऊ शकते परंतु भागधारकांना कंपनीच्या मालमत्तेत कोणताही हिस्सा प्राप्त होतो असा युक्तिवाद स्वीकारणे शक्य नाही. वरील उद्धृत परिच्छेदातील 'मालमत्ता' या शब्दाचा वापर हा असा निष्कर्ष काढण्यास आधार देत नाही की, भागधारक, शेअर्स खरेदी करण्यासाठी पैसा गुंतवत असताना, कंपनीच्या मालमत्तेचा हक्कदार बनतो आणि कंपनीच्या मालमत्तेत त्याचा कोणताही हिस्सा असतो. भागधारकांना कंपनीच्या मालमत्तेत कोणताही हिस्सा नाही परंतु कंपनी नफा वाटण्याचा निर्णय घेतल्यास आणि तेव्हा त्यात भाग घेण्याचा अधिकार निश्चितच असतो. भागधारक आणि कंपनी यांच्यातील संबंध चिरंजितलाल चौधरी विरुद्ध युनिअन ऑफ इंडिया आणि इतर ([2]) या प्रकरणात स्पष्ट करण्यात आला आहे. हा न्यायनिर्णय अपीलांतर्गत घेतलेल्या भूमिकेला नकारात्मक ठरतो की भागधारकांना कंपनीच्या मालमत्तेत

1[१९२४] ८ टी. सी. ७०४. ७१०
2 [१९५०] एस. सी. आर. ८६९, ९०४

अधिकार आहे. हे खरे आहे की, कंपनीच्या भागधारकांना कंपनीची कामे चालविण्यात एकमेव निर्णायक मत आहे आणि कंपनीच्या नियमावलीत प्रदान केल्याप्रमाणे, कंपनीच्या नफ्यातून भागधारकांना लाभांश वाटण्याचा निर्णय घेण्याचा अधिकार आहे परंतु भागधारकांचा वैयक्तिक किंवा संयुक्त हिस्सा हा कंपनीच्या नफ्यात भाग घेण्याचा अधिकारापेक्षा जास्त नाही. कंपनी ही एक विधिमान्य व्यक्तित्व आहे आणि ती भागधारकांपेक्षा वेगळी आहे. मालमत्ता हि कंपनीची असते आणि भागधारकांची नसते. लाभांश हा कंपनीने भागधारकांमध्ये वाटण्यासाठी देण्याजोगा घोषित केलेल्या नफ्याचा भाग आहे. अपिलार्थी यांच्या वतीने बकलेच्या कंपनी कायदा, १२वी आवृत्ती, पृष्ठ ८९४ येथील एका भागावर अवलंबून राहिला आहे, जिथे लाभांशाचा व्युत्पत्तिशास्त्रीय अर्थ वाटण्याजोगी एकूण रक्कम असा देण्यात आला आहे परंतु त्याचा सामान्य अर्थ वाटण्याजोगी रक्कम प्राप्तकर्त्याला देय असलेल्या भाग बनविणारा भागाकार म्हणून देण्यात आलेली आणि प्राप्त रक्कम असा आहे. हे विधान भागधारक हा वाटण्याजोग्या रक्कमचे मालक आहेत किंवा ते कंपनीच्या मालमत्तेचे मालक आहेत या युक्तिवादाला समर्थन देत नाही. या प्रश्नाच्या समाधानासाठी योग्य दृष्टीकोन म्हणजे शेती उत्पन्नाच्या व्याख्येतील साध्या शब्दांवर लक्ष केंद्रित करणे होय, जी शेती उत्पन्नाला ज्या जमिनीपासून महसूल थेट उद्भवतो त्या जमिनीशी अस्पष्ट भाषेत जोडतो आणि ज्या प्रकरणाचा या प्रश्नाशी काही संबंध नाही त्या प्रकरणातील एक विखुरलेले निरीक्षण प्रश्नाचे समाधान पुढे ढकलत नाही. भारतीय कायद्यात असे काहीही नाही की जो भागधारक शेअर्स खरेदी करतो तो कंपनीच्या मालमत्तेत कोणतेही हितसंबंध विकत घेतो जी भागधारकांपेक्षा पूर्णपणे वेगळे विधिमान्य व्यक्तित्व आहे. भागधारकाची खरी स्थिती अशी असते की शेअर्स खरेदी केल्यावर गुंतवणूकदार ज्या कंपनीत शेअर्स ठेवतो त्या कंपनीच्या नफ्यात भाग घेण्यास पात्र ठरतो जेव्हा कंपनीने आर्टिकल्स ऑफ असोसिएशनच्या अधीन राहून नफा किंवा त्यातील कोणताही भाग भागधारकांमध्ये लाभांशाच्या माध्यमातून वितरित केला पाहिजे. कंपनी बंद झाल्यानंतर शिल्लक राहिलेल्या मालमत्तेत सहभागी होण्याचा त्याला निःसंशयपणे अधिकार आहे, परंतु लॉर्ड अँडरसन म्हणतो त्याप्रमाणे संपूर्ण मालमत्तेत नाही.

उच्च न्यायालयाने असे मत व्यक्त केले की लाभांश जाहीर होईपर्यंत भागधारक यांना नफ्यात भाग घेण्याचा कोणताही अधिकार नाही आणि त्यांच्या मते कंपनीद्वारे लाभांशाची घोषणा ही लाभांश जो कराच्या अधीन आहे त्याचा प्रभावी स्रोत आहे. आम्ही हे कायद्याचे विधान स्वीकारू शकत नाही. खरे तर विद्वान महान्यायवादी यांनी मान्य केले की ते त्या प्रस्तावाशी सहमत होण्यास तयार नव्हते. लाभांश जाहीर करणे हा निश्चितच नफ्याचा स्रोत नाही. नफ्यात सहभागी होण्याचा अधिकार हा कंपनी केलेल्या कोणत्याही घोषणेपासून स्वतंत्रपणे अस्तित्वात आहे, फरक एवढाच आहे की लाभांश जाहीर होईपर्यंत नफ्याचा आनंद पुढे ढकलला जातो.

असा युक्तिवाद केला गेला की भागधारकांची स्थिती कंपनी ही परस्परांमधील भागीदारांसारखीच आहे. हे साम्य पूर्णपणे चुकीचे आहे. भागीदारी ही केवळ भागीदारीचा व्यवसाय चालवण्यासाठी व्यक्तींची संघटना आहे आणि कायद्यानुसार कंपनीचे नाव ही भागीदारांचे वर्णन करण्याची एक व्यापक संक्षिप्त पद्धत आहे. तथापि, असे अशा कंपनीच्या बाबतीत नाही जे भागधारकांपासून वेगळे एक स्वतंत्र कायदेशीर अस्तित्व म्हणून उभे आहे. हॅल्सबरीज लॉ ऑफ इंग्लंड, खंड ६ (तिसरी आवृत्ती), पृष्ठ २३४ मध्ये, समभागांच्या गुणधर्मांशी संबंधित कायदा अशा प्रकारे नमूद केला आहेः

" भाग हा कंपनीच्या भाग भांडवलाच्या विशिष्ट रकमेचा हक्क आहे, ज्यात कंपनी चालू असताना आणि ती बंद होत असताना काही अधिकार आणि दायित्वे असतात. कंपनीतील कोणत्याही सदस्याचे समभाग किंवा इतर हितसंबंध हे तिच्या नियमावलीद्वारे प्रदान केलेल्या पद्धतीने वैयक्तिक मालमत्ता हस्तांतरणीय असतात आणि ते स्थावर मालमत्तेच्या स्वरूपाचे नसतात.

बोरलँडच्या ट्रस्टी वि स्टील ब्रदर्स आणि कं लि. ([१]) या प्रकरणात, न्या. फारवेल यांनी निर्णय दिला की "एखाद्या कंपनीतील शेअर ची तुलना ही भविष्यात उद्भवणाऱ्या कार्यकारी मर्यादांच्या अधीन असलेल्या रकमेशी केली जाऊ शकत नाही ; त्याऐवजी ते कंपनीतील भागधारकाच्या स्वारस्याचे माप आहे, जे एका रकमेद्वारे

1. एल. आर. [१९०१] १ प्र २७९

जबाबदारी आणि लाभांश यांच्या प्रयोजनार्थ, मोजले जाते. .... ” असे सुचवण्यात आले होते की, लाभांश हा जमिनीवरून मिळणाऱ्या नफ्यातून येतो आणि त्याचे नफ्यासारखेच स्वरूप आहे आणि केवळ तो भागधारकांच्या हातात पोहोचतो या घटनेमुळे त्याचे स्वरूप बदलत नाही. हा युक्तिवाद शेती उत्पन्नाच्या व्याख्येच्या विपरीत आहे, ज्यात उत्पन्नाचा प्राप्तकर्ता हा जमिनीशी अप्रत्यक्ष आणि दूरचा संबंध असण्याऐवजी प्रत्यक्ष आणि तात्काळ संबंध असणे आवश्यक आहे यावर जोर देतो. हा युक्तिवाद स्वीकारणे म्हणजे शेती उत्पादकाकडून देय असलेल्या पैशाच्या कर्जाचे व्याज वसूल करणाऱ्या सावकारालाही सूट मिळण्यास पात्र आहे हे सांगण्यासारखेच आहे. तथापि, श्री. कोलाह यांच्याबाबत न्याय्य असण्यासाठी, असे म्हणावे लागेल की, हा युक्तिवाद इतक्या व्यापकपणे मांडण्यात आला नव्हता, परंतु एखाद्या विशिष्ट टप्प्यावर थांबून त्याच्या तार्किक मर्यादेपर्यंत साधर्म्य शोधण्याचे कारण नाही.

इंग्रजी आयकर कायद्याच्या वैशिष्ट्यांवर आधारित इंग्रजी निर्णय हे भारतीय आयकर कायद्याच्या भाषेत 'शेती उत्पन्न' या शब्दांचा खरा अर्थ ठरवण्यासाठी क्वचितच मार्गदर्शक होतील. तथापि, भारतीय आयकर कायद्याच्या तरतुदींच्या संदर्भात ठरवलेल्या प्रिवी कौन्सिलच्या काही प्रकरणांकडे लक्ष द्यावे लागेल. पहिले प्रकरण, म्हणजे, आयकर आयुक्त, बिहार आणि ओरिसा वि. राजा बहादुर कामक्ष्य नारायण सिंह आणि इतर(१), या प्रकरणात असा प्रश्न उपस्थित करण्यात आला की, शेतीसाठी वापरल्या जाणाऱ्या जमिनीच्या संदर्भात देय असलेल्या भाड्यावरील थकबाकीवरील व्याज हे शेती उत्पन्न आहे का आणि म्हणून ते आयकरपासून मुक्त आहे का. असा निर्णय घेण्यात आला होता की, ते आयकर कायद्याच्या कलम २(१) च्या अर्थाने भाडे नाही किंवा जमिनीतून मिळणारा महसूलही नव्हता. प्रिवी कौन्सिलचा न्यायनिर्णय देणारे लॉर्ड उथवाट यांनी त्या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी खालील सौम्य भाषा वापरली:

"व्युत्पन्न' हा शब्द कलात्मक शब्द नाही. व्याख्येत त्याचा वापर हा उत्पादनाच्या वंशावलीची चौकशी करण्याची मागणी करतो. परंतु प्रभावी स्रोत सापडताच चौकशी थांबावावी. हितसंबंधित जमीन ही जमिनीच्या

वंशावलीत दुसऱ्या क्रमांकावर दिसून येते, परंतु तात्काळ आणि प्रभावी स्रोत हा भाडे आहे, जो भरणा न केल्यामुळे बाधित झाला आहे. आणि भाडे हे व्याख्येच्या अर्थाने जमीन नाही."

दुसरा प्रकरण, म्हणजे, प्रीमियर कंस्ट्रक्शन कंपनी लिमिटेड विरुद्ध आयकर आयुक्त, मुंबई शहर ([१]), ज्यात कंपनीच्या व्यवस्थापकीय अभिकर्त्याचे कमिशन, ज्याच्या उत्पन्नाचा एक भाग शेती उत्पन्न होता, त्याच्या स्वरूपाचा विचार केला होता. आकारणीदाराने त्याच्या करातून सूट देण्याची मागणी केली कारण त्याचे १० टक्के नफ्यावरचे पारिश्रमिक कंपनीच्या उत्पन्नाच्या संदर्भात मोजले गेले होते, ज्याचा एक भाग शेती उत्पन्न होता. असे मान्य करण्यात आले होते की, आकारणीदाराला कायद्याने व्याख्या केल्याप्रमाणे कोणतेही शेती उत्पन्न प्राप्त झाले नाही परंतु त्याला नियोक्ता याने मिळवलेल्या नफ्याच्या रकमेवर मोजलेल्या वैयक्तिक सेवेसाठी कराराअंतर्गत पारिश्रमिक प्राप्त झाले, अशा नफ्यातील कोणत्याही वस्तूच्या रूपात देय नसून, त्यासाठी नियोक्त्याने उपलब्ध असलेल्या कोणत्याही पैशातून देय आहे आणि म्हणूनच ते पारिश्रमिक हे शेती उत्पन्न नव्हते आणि करातून मुक्त नव्हते. सर जॉन ब्यूमाँट यांनी वरील प्रकरणात नमूद केले आहे, " त्यांच्या साहेबांच्या मते, आयकर कायद्याच्या अटी आणि उल्लेखित प्राधिकारी यांच्या विचारातून मिळालेले तत्त्व हे आहे की, जेव्हा एखाद्या आकारणीदाराला उत्पन्न प्राप्त होते, ते स्वतःच शेती उत्पन्नाच्या सदर कायद्यातील व्याख्येत येण्यासारखे नसते, असे उत्पन्न त्याच्या स्त्रोतामुळे किंवा पद्धतीमुळे शेती उत्पन्नाचे स्वरूप घेत नाही. ज्याद्वारे ते मोजले जाते."

तिसरे प्रकरण, म्हणजे, महाराजकुमार गोपाल शरण नारायण सिंह विरुद्ध आयकर आयुक्त, बिहार आणि उड़ीसा ([२]), यात आकारणीदाराला जीवनभर देण्यात येणारे वार्षिक पेमेंट हा शेती उत्पन्न असल्याचे मानले गेले नाही आणि म्हणूनच करातून मुक्त नव्हता, जिथे वार्षिकी उत्पन्न हे आकारणीदाराद्वारे त्याच्या संपत्तीच्या एक भाग त्याच्या कर्जे फेडण्यासाठी आणि त्याच्या जीवनासाठी पुरेसे उत्पन्न मिळवण्यासाठी हस्तांतरित केल्यामुळे निर्माण झाले आहे, हे मानले जात होते की ते जमिनीतून मिळणारे भाडे किंवा महसूल नव्हते परंतु करारानुसार देण्यात

१. [१९४८] १६ आय. टी. आर. ३८०

२. [१९४८] ३ आय. टी. आर. २३७

आलेले पैसे होते, ज्याने करार करणाऱ्यावर वैयक्तिक जबाबदारी लादली आणि ज्याची जमिनीवर बोजा ठेवून सुटका करून देण्यात आली. परंतु त्याच खंडात पृष्ठ ३०५ वर आयकर आयुक्त, बिहार आणि उड़ीसा विरुद्ध सर कामेश्वर सिंह ([१]) या प्रकरणात प्रिवी कौन्सिलच्या दुसऱ्या एका न्यायनिर्णयावर भिस्त ठेवण्यात आली . तो उपभोग्य गहाण धारकाचा खटला होता ज्याला प्राप्त झालेला नफा हा त्याच्या हाती शेती उत्पन्न असल्याच्या कारणास्तव आयकरमुक्त होता. लॉर्ड मॅकमिलन यांनी कायद्याच्या काही कलमांचा उल्लेख केल्यानंतर निरीक्षण केले की, "या कलमांचा परिणाम हा शेती उत्पन्नाला कायद्याच्या कक्षेतून पूर्णपणे वगळणे आहे, भलेही ते कोणीही किंवा कश्याही प्रकारे प्राप्त केले असले तरी." हे निरीक्षण त्या विशिष्ट प्रकरणाच्या तथ्यांपुरते मर्यादित असल्याचे मानले पाहिजे जो उपभोग्य गहाण धारकाचा खटला होता ज्याने जमिनीपासून थेट नफा मिळवला होता. लॉर्ड मॅकमिलन यांनी वापरलेल्या शब्दांचा स्पष्ट अर्थ असा होता की जो कोणी जमिनीपासून थेट नफा मिळवतो तो सूट मिळण्यास हक्कदार आहे.

काही इंग्रजी निर्णयांचा संदर्भही देण्यात आला, परंतु ते इंग्रजी आयकर कायदा आणि त्या विशिष्ट कायद्याच्या तरतुदींवर आधारित असल्याने त्यांचा या प्रकरणावर काहीही परिणाम होत नाही.

मा. ॲटर्नी जनरल यांनी असाही युक्तिवाद केला की, लाभांश हा शेती उत्पन्न नाही हे निष्कर्ष कलम १६, उप - कलम (२) आणि कायद्याच्या परंतुकाच्या तरतुदींपासूनही येतो. त्यांच्या मते, हे कलम आकारणीदाराला त्याच्या विवरणपत्रात शेती उत्पन्नाच्या नावाखाली वगळलेला भागांसह संपूर्ण लाभांश दाखवण्यास भाग पाडतो. आपल्याला या युक्तिवादावर कोणतेही मत व्यक्त करणे आवश्यक वाटत नाही कारण वरील चर्चेच्या परिणामस्वरूप आम्ही काढलेला निष्कर्ष हा सदर अपील निकालात काढण्यासाठी पुरेसा आहे. त्यानुसार आम्ही अपील खर्चांसह फेटाळतो.

अपील फेटाळले.

१. [१९३५] ३ आय. टी आर. ३०५

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.